VASILE PAVEL
(Chişinău – Republica Moldova)

REPREZENTĂRI METAFORICE ÎN PROCESUL DE CREARE A DENUMIRILOR

În prezenta contribuţie pornesc de la ideea că limba, ca factor de reflectare a realităţii şi ca instrument de comunicare, este creaţia cea mai semnificativă a fiecărui popor. Cuvintele sunt comori de imaginaţie şi de gândire.

Accepţia curentă a originii metaforei se trage încă din Antichitate. În lucrarea sa *De oratore*, III, Cicero susţinea că metafora s-a ivit ca o necesitate dintr-o anumită „*indigenţă* a limbii". Lipsind expresiile proprii pentru noţiunile pe care experienţa în creştere a oamenilor le făcea necesare, aceştia a trebuit să denumească noile noţiuni prin expresii vechi (Vianu 1957, p. 10).

Giovanni Battista Vico (1668–1744) este creatorul modern al filosofiei metaforei. S-ar putea spune, susţine Tudor Vianu, că cei care au accentuat rolul metaforei la formarea cuvintelor au mers pe căile indicate de Vico. În lucrarea sa, *L'Estétique de la langue française*, scriitorul şi lingvistul francez Remy de Gourmont (1859–1915) menţiona că, în starea actuală a limbilor europene, aproape toate cuvintele sunt la origine metafore. Multe din acestea rămân însă invizibile chiar unor ochi pătrunzători; altele se lasă descoperite, oferind „imaginea lor" acelora care vor s-o contemple (*apud* Vianu 1957, p. 7).

Metaforele care par să fi surprins în chip admirabil sensibilitatea juvenilă a epocilor străvechi, sensibilitate ale cărei urme le poartă încă în sine limbile însele, se uzează atât de mult, încât cu greu mai pot fi percepute ca atare (Humboldt 2008, p. 126).

Cercetarea mai nouă a pus în lumină faptul că metaforele au nu numai tendinţa să fie eliminate din limbă, dar şi faptul contrar. Multe din cuvintele care ne apar astăzi ca nişte metafore au fost, la origine,

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)

după cum bine se ştie, termeni proprii. De pildă, cuvintele *pană* şi *peniţă* pot face impresia unor metafore mai degrabă nouă, celor de azi, decât acelora care le-au întrebuinţat pentru prima oară.

Metafora, ca figură de stil, este definită drept rezultatul exprimat al unei comparaţii subînţelese prin substituirea cuvântului obiect de comparaţie cu cuvântul imagine. Această definiţie se referă la metafora poetică, studiată în calitate de procedeu poetic. Atingând tangenţial problema metaforei în legătură cu reprezentările (imaginile) metaforice, în continuare vom avea în vedere metafora lingvistică.

La examinarea noţiunii de inovaţie lexicală, inclusiv a noţiunii de inovaţie metaforică, lingvistica vorbirii, fondată de Eugeniu Coşeriu, ţine cont nu numai de principiile generale ale „gândirii în vorbire", ci şi de principiile de cunoaştere a lucrurilor în general, plecând de la „posibilităţile limbii în *desemnarea*, în *numirea lucrurilor* în situaţii concrete".

Momentul în care *s-a creat* un cuvânt, afirmă E. Coşeriu, este „actul poetic". Anume „când s-a făcut" un cuvânt, nu „când s-a întrebuinţat" (Coşeriu 1996, p. 49).

Limbajul ca activitate creatoare ţine de individul vorbitor, şi inovaţiile metaforice sunt deci rezultatul unor activităţi individuale. Cuvintele noi intră în limbă, dacă răspund unor necesităţi sociale de comunicare şi dacă ele se încadrează, de regulă, în sistemul limbii.

Noţiunea de inovaţie este examinată de către E. Coşeriu în relaţie cu conceptul de adoptare, adică de reluare (reproducere) şi de răspândire (*ibidem*, p. 19, 49, 72). Aceste adoptări sau reluări ale inovaţiilor sunt „acte practice". Geolingvistica ne arată că inovaţia e tot individuală, chiar dacă au făcut-o, în mod independent, mulţi indivizi. Cuvintele, ca forme lexicale noi, se pot răspândi din diverse puncte, ca centre de iradiere, când sunt condiţii asemănătoare (de pildă, când reprezentarea metaforică este comună pentru mai mulţi vorbitori). Inovaţiile se răspândesc din zona cea mai compactă. Astfel are loc „faza de selecţie", răspândirea, adoptarea.

Cercetarea reprezentărilor metaforice (a imaginilor senzoriale ale obiectelor în general) din perspectiva sema-onomasiologiei şi a geografiei lingvistice ne oferă date extrem de preţioase pentru înţele-

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)

gerea modului în care se desfăşoară procesul de formare a unităţilor de vocabular.

Cuvintele-metafore ca semne ale limbii au apărut de cele mai multe ori nu din necesitatea poetică, ci din nevoia de a comunica, de a numi un obiect sau fenomen nou.

Cuvintele sunt legate de realitate, cum aminteam, prin relaţiile de reflectare şi de desemnare. Din punct de vedere psihologic, metafora – categorie universală a culturii omeneşti – este legată de percepţia unei posibile unităţi a lucrurilor, din care rezultă „trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect" (Aristotel).

Cum are loc acest proces? Răspunsul la această întrebare îl dă onomasiologia, „ştiinţa despre denumiri" (= teoria denominaţiei).

Punem în lumină, pe scurt, premisele formării unităţilor lexicale (a cuvintelor şi sintagmelor denominative), după modele interne ale limbii, în legătură cu reprezentările (imaginile senzoriale) ale obiectelor şi fenomenelor realităţii, evocate mintal, în absenţa acestora, pe baza percepţiilor anterioare.

În timpul căutării numelui pentru noul obiect – o necesitate în procesul comunicării –, vorbitorul compară, involuntar, prin intermediul asociaţiei de idei (asociaţia fiind o particularitate a psihicului de a lega între ele mai multe imagini senzoriale, idei etc.) noul obiect cu imaginea percepută anterior a obiectului vechi. Astfel este găsit semnul caracteristic – un atribut comun pentru lucrurile omogene (sau doar aparent omogene). În consecinţă, este găsit şi cuvântul care denumeşte vechiul obiect. Atare cuvânt, existent în limbajul vorbitorului şi care arată un alt obiect, va servi atât pentru desemnarea semnului comun al lucrurilor comparate, graţie percepţiei senzoriale, cât şi pentru numirea noului obiect în întregime. Într-adevăr, percepţia senzorială ne oferă obiectul, noţiunea – numele lui (G. W. Leibniz). A se compara: *mălai* „mei" > *mălai* „porumb" (în graiurile maramureşene şi în cele din nord-estul Transilvaniei); *ursoaică* „femela ursului" > *ursoaică* „coş de sobă, aşezat în poziţie orizontală, în podul casei", arie întinsă în majoritatea graiurilor româneşti de la est de Prut (vezi ALM II/l, h. 573).

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)

Inovaţiile lexicale, respectiv cele metaforice, apar pe baza asocierii de contiguitate, de formă sau de funcţie a lucrurilor. Rezultă crearea unor derivate semantice: *rânză* „coş de pernă” (*ibidem*, h. 603, pct. 225, 226), *capră* „unealtă de lemn cu patru picioare, pe care se pun lemnele pentru a fi tăiate cu ferestrăul”; derivate afixale: *gurar* „portiţă la plită” (*ibidem*, h. 561); sintagme denominative: *brâul ciobanului, brâul babei, brâul lui Dumnezeu, brâu de ploaie* „curcubeu” (*ibidem*, h. 44).

În graiurile limbii române cele mai viabile procedee ale denominaţiei sunt derivarea morfematică şi derivarea semantică (Pavel 2006, p. 273–285).

Funcţia primară a întregului sistem de formare a cuvintelor este cea denominativă. Faţă de conceptul „formarea cuvintelor”, fenomenul denominaţiei este o noţiune mai cuprinzătoare, formarea cuvintelor încadrându-se în conceptul de „derivare denominativă” (*ibidem*, p. 274–276; Nikitevici 1984). Derivarea denominativă merge astfel dincolo de interesul pentru formarea cuvintelor şi cercetează motivaţia desemnării obiectelor şi fenomenelor, etapă importantă care anticipează crearea cuvântului, prin *acţiunea* de *a sufixa* şi rezultatul ei. Studiul asupra fenomenului motivaţiei desemnării lucrurilor pune în evidenţă aspecte mai puţin cercetate până în prezent, precum motivaţia semnului lingvistic ca un proces permanent, forma internă a cuvintelor, semantica derivaţională şi punerea în relaţie a noţiunii de derivat cu categoriile onomasiologice. Zona semanticii derivaţionale, de pildă, este descrisă prin legătura *motivat/motivant/formant*, iar sensul lexical este raportat la categoria părţii de vorbire: în cazul substantivelor – la categoria sau ideea de obiect; al adjectivelor – la ideea de însuşire; al verbelor – la ideea de proces. Acestea sunt recunoscute drept categorii onomasiologice.

Segmentarea aceluiaşi conţinut semantic are deseori la bază cele mai diverse reprezentări metaforice. Cf. pentru ‘craniu’: *tigvă* (< bg., sb. *ticva*, „dovleac, bostan”; comp. şi ucr. *ticva*, rus. *tâcva)*, *scăfârlie* (< scafă), *curcubetă*, *veşcălie*, *oala capului*, *bostanul capului* (ALM II/2, h. 722).

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)

Analiza hărţilor lexicale onomasiologice din volumele ALM/ ALRR–Bas. a arătat că varietatea şi geneza diatopică în domeniul lexicului, în mare parte, este determinată de diversitatea reprezentărilor metaforice care s-au aflat la baza formării cuvintelor. Pentru ‘discul florii-soarelui, în care sunt înfipte seminţele’, au fost atestaţi peste 35 de termeni (baze onomasiologice): *tablă*, *pălărie*, *căciulă*, *cuşmă*, *şleapcă*, *caschetă*, *cap*, *căpăţână*, *gămălie*, *pită*, *turtă*, *plăcintă*, *tavă*, *taler*, *sită*, *veşcă*, *roată*, *rotiţă*, *ciur* ş.a., toate aceste lexeme fiind urmate, bineînţeles, de determinanţi (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită*, *turtă de soreancă* etc., care precizează sensul termenilor indicaţi mai sus (*ibidem*, h. 921; Pavel 1973, p. 142). În acest caz, pentru floarea-soarelui, plantă relativ târziu cunoscută de către români, avem termeni motivaţi de expresie analitică (sintagme denominative) care se înscriu în fenomenul *lexicalizării*, fenomen interpretat de către cercetătorii în domeniul formării cuvintelor şi al sintagmelor denominative ca un proces prin care o succesiune de morfeme (o sintagmă) devine unitate lexicală.

Motivaţia unităţilor de nominaţie diferă mai des la nivelul semnului motivant concret (*pălărie de răsărită*, *căciulă ~*, *cuşmă ~*, *caschetă ~*). Motivaţia este însă, în mare parte, *similară la nivelul tipurilor de semne motivante*, *al motivemelor*. Metaforele populare indicate mai sus, privind partea superioară a florii-soarelui, pornesc de la comparaţia cu diferite obiecte, prin formula-tip obiect rotund şi plat plus numele plantei în general. În acest domeniu de creativitate glotică constatăm procese corelate şi structurate, deşi, aparent, ele par mai degrabă haotice şi întâmplătoare. Ceea ce este individual din punct de vedere senzorial este determinat de cauze extrem de diverse, în schimb, ceea ce, asemenea componentei intelectuale a limbii, se bazează exclusiv pe o activitate spontană a spiritului „trebuie, pare-se, considerat identic la toţi oamenii” (Humboldt 2008, p. 19).

Forma internă, ca manifestare abstractă a semnelor reprezentării lucrurilor (a motivemelor) constituie un criteriu relevant pentru stabilirea specificului naţional al unui idiom sau altul în domeniul vocabularului. În concordanţă cu unele teze expuse de W. von Humboldt, Lazăr Şăineanu concretizează următoarele: „Spiritul unei naţiuni şi

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)

caracterul limbii sale sunt într-o legătură dintre cele mai intime. Mai tot elementul caracteristic al unei limbi stă însă în metaforele cu care poporul a ştiut să îmbogăţească tezaurul său spiritual. Limba unui popor este «expresiunea» modului de a simţi şi de a vedea lumea. Particularităţile unei limbi se manifestă cu deosebire în «psihologia populară», adică în tiparul original, în care poporul îşi toarnă cugetările, chipul, cu care dânsul îşi zugrăveşte lucrurile" (Şăineanu 1887, p. l34).

Motivaţia desemnării anumitor obiecte reprezintă un criteriu deosebit de important în investigaţiile contrastiv-tipologice ale resurselor lexicale din diferite idiomuri. Menţionez, în acest context, semnificaţia elaborării *hărţilor lingvistice de motivaţie*, hărţi care au apărut pentru prima dată în *Atlasul limbilor Europei* (ALE), iar apoi în *Atlasul Lingvistic Romanic* (ALiR) (a se vedea, cel puţin, Pavel–Berejan 2001, p. 319–337), atlase interpretative, primele şi, până astăzi, unicele proiecte de cercetare de o asemenea anvergură. Redactarea şi interpretarea hărţilor motivaţionale este o metodă inovatoare în geografia lingvistică, dar care se sprijină, deopotrivă, şi pe realizările din domeniul onomasiologiei (Viereck 2003–2004, p. 328; Saramandu–Nevaci 2005-2007, p. 221–289). Cercetând din perspectiva geografiei lingvistice, a onomasiologiei şi a motivaţiei (mai amănunţit despre fenomenul motivaţiei vezi Блинова 2007) reprezentările metaforice în procesul de formare a denumirilor, ne integrăm, într-un fel sau altul, în domeniul nou al investigaţiilor, numit „lingvistică motivaţională".

În graiurile limbii române câmpul creaţiilor metaforice este deosebit de larg.

BIBLIOGRAFIE

ALM I = Rubin Udler, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea 1. *Fonetica*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1968.

ALM II/I = Victor Comarniţchi, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 1. *Lexicul: Casa. Obiectele de uz casnic*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1972.

ALM II/II = Vasile Melnic, Vasile Pavel, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 2. *Lexicul: Corpul omenesc. Familia. Agricultura*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1973.

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)

Coşeriu 1996 = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală.* Interviu cu Eugen Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996.
Humboldt 2008 = W. von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii.* Versiune românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008.
Nikitevici 1985 = *Osnovî nominativnoi derivatsii*, Minsk, Editura Vâssşaia Şcola, 1985.
Pavel 2006 = Vasile Pavel, *Aspecte onomasiologice ale derivării morfematice şi semantice (Pe baza ALM/ALRR. Bas.)*, în *Lucrările Celui de-al XII-lea Simpozion Naţional de Dialectologie, Baia Mare, 5–7 mai 2006*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006p. 273–285.
Pavel–Berejan 2001 = Vasile Pavel, Silviu Berejan. *Les désignations romanes du Mille-pattes*, în *Atlas Linguistique Roman* (ALiR), Volume II a: Carts „Mille-pates", 2. *Commentaires*, Roma, Instituto Poligrafíco e Zecea dello Stato, Librería dello Stato, 2001, p. 319–337.
Pavel 1973 = Vasile Pavel, *Terminologia agricolă moldovenească. Studiu de geografie lingvistică*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1973.
Saramandu–Nevaci 2005–2007 = *Hărţi lingvistice motivaţionale*, în FD, XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 221–228.
Şăineanu 1887 = Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studie istorice despre transiţiunea sensurilor*, Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1887.
Viereck 2003–2004 = Wolfgang Viereck, *Atlasul limbilor Europei (Atlas linguarum Europae)*, în FD, XXII-XXIII, 2003–2004, p. 327–332.
Vianu 1957 = Tudor Vianu, *Problemele metaforei şi alte studii de stilistică*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957.
Блинова 2007 = О. И. Блинова, *Мотивология и ее аспекты*, Издательство Томского университета, 2007.

REPRESENTATIONS METAPHORIQUES DANS LE PROCESSUS DE CREATION DES DENOMINATIONS *(Résumé)*

Dans la présente communication on aborde le problème des innovations métaphoriques dans les patois de la langue roumaine dans une perspective onomasiologique et géographique. L'étude des représentations métaphoriques offre des données importantes pour la compréhension du processus de formation des unités lexicales. Aussi étudie-t-on les relations associatives entre les concepts qui se trouvent à la base de la création des dénominations. La variété diatopique dans le domaine du lexique est déterminée en grande mesure par la diversité des

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)

représentations métaphoriques (des images primaires des objets associés) qui ont été à la base de la formation des mots et des syntagmes dénominatives.

CUVINTE-CHEIE: *metaforă, reprezentare metaforică, motivaţie, formă internă, onomasiologie, geografie lingvistică*.
MOTS-CLES: *métaphore, représentation métaphorique, motivation, forme interne, onomasiologie, géographie linguistique*.

Institutul de Filologie
al Academiei de Ştiinţe a Moldovei
Chişinău MD-2001, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1
Republica Moldova

BDD-V713 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:02:15 UTC)